

DOI: 10.31866/2616-7581.9.1.2026.362776

УДК 398:78]195/199":78.072(477)Грица:[316.75:321.74

ФОЛЬКЛОРНО-ЕКСПЕДИЦІЙНА ПРАКТИКА СОФІЇ ГРИЦИ: МІЖ НАУКОВОЮ ФІКСАЦІЄЮ ТРАДИЦІЇ ТА ІДЕОЛОГІЧНИМИ ОБМЕЖЕННЯМИ

Святослав Овчаренко

доктор філософії з культурології,

старший викладач кафедри музичного мистецтва;

ORCID: 0000-0003-1855-9358; e-mail: ovcharenko-svyatoslav@ukr.net

Київський національний університет культури і мистецтв, Київ, Україна

Анотація

Мета дослідження – з'ясувати особливості фольклорно-експедиційної практики другої половини ХХ століття на предмет поєднання наукової фіксації музичного фольклору з ідеологічними обмеженнями (на прикладі діяльності С. Грици). **Методологія дослідження** ґрунтується на застосуванні історико-культурного методу (для аналізу розвитку фольклористики в умовах соціокультурних трансформацій та впливу радянської ідеології на експедиційну діяльність), порівняльного методу (для зіставлення підходів різних періодів і наукових традицій), методу інтерв'ю (авторське інтерв'ю із С. Грицюю – для реконструкції умов роботи та цензурних обмежень), а також аналітичного методу (для осмислення взаємодії між науковою об'єктивністю та ідеологічним контролем). **Наукова новизна**. Уперше в науковий обіг уведено фрагмент інтерв'ю автора із С. Грицюю, що дає змогу реконструювати практичні механізми фольклорно-експедиційної діяльності в умовах ідеологічних обмежень. **Висновки**. З'ясовано, що фольклорно-експедиційна діяльність С. Грици була не лише інструментом емпіричного збирання матеріалу, але й важливою культуроохоронною практикою, спрямованою на збереження музичного фольклору в умовах інтенсивних соціокультурних змін другої половини ХХ століття. Установлено, що, попри жорсткі ідеологічні обмеження, дослідникам вдалося зафіксувати значний масив автентичних пісенних зразків, включно з архаїчними жанрами, які часто не підлягали офіційній публікації та зберігалися в особистих архівах. Узагальнено, що фольклорно-експедиційна практика досліджуваного періоду має подвійний характер: з одного боку, вона сприяла інституціоналізації та розвитку етномузикології, а з іншого – функціонувала в умовах ідеологічного тиску, що вимагало від науковців вироблення адаптаційних стратегій.

Ключові слова: музична культура; Софія Грица; музичний фольклор; фольклорна експедиція; локальні традиції; ідеологічна цензура; народна традиція

Вступ

Фольклорно-експедиційна практика як один з ключових методів дослідження традиційної культури посідає важливе місце у розвитку української етномузикології другої половини ХХ століття, оскільки саме вона забезпечує безпосередню фіксацію живого побутування фольклору. В умовах інтенсивних соціокультурних трансформацій цього періоду особливої актуальності набуває проблема збереження локальних пісенних традицій як складника нематеріальної культурної спадщини. Водночас специфіка функціонування фольклористики в радянський період зумовлювала її залежність від ідеологічних настанов, що впливали як на організацію експедицій, так і на інтерпретацію зібраного матеріалу. У цьому контексті варто розглянути фольклорно-експедиційну діяльність як науково-об'єктивне явище, що поєднує науковий складник з вимушеною адаптацією до цензурних обмежень. Особливого значення набуває осмислення індивідуальних дослідницьких стратегій, які давали змогу зберігати автентичність традиції в умовах ідеологічного контролю. Показовим у цьому аспекті є науковий доробок С. Грици, чия експедиційна практика поєднує високий рівень академічної фіксації з глибоким розумінням локальних культурних контекстів. Її діяльність репрезентує один із найбільш цілісних підходів до документування музичного фольклору, орієнтований на збереження жанрово-стильової та інтонаційної специфіки народної творчості. Водночас досвід дослідниці дає змогу простежити механізми функціонування фольклористики в умовах ідеологічно-го регулювання та окреслити межі допустимого наукового пошуку.

68

Мета

Мета – з'ясувати особливості фольклорно-експедиційної практики другої половини ХХ століття на предмет поєднання наукової фіксації музичного фольклору з ідеологічними обмеженнями (на прикладі діяльності С. Грици).

Аналіз попередніх досліджень і публікацій

У сучасному науковому дискурсі проблему фольклорно-експедиційної практики другої половини ХХ століття розглянуто насамперед у ширшому історико-ідеологічному та методологічному контексті, що дає змогу адекватно інтерпретувати діяльність окремих науковців. У дослідженні М. Вовк (2013) «Практика вивчення фольклору у класичних університетах радянської доби (1950–1980-х рр.)», виокремлено подвійну функцію експедиційної практики – наукову й ідеологічну, що зумовлено як організацію експедицій, так і процесом відбору матеріалу. Подібну проблематику розглянуто в дослідженні «Жанр «радянський фольклор» як метод гомогенізації української культури ХХ століття» (Овчаренко, 2023), у якому автор дає визначення феномену «радянського фольклору» як інструменту культурної гомогенізації, акцентуючи увагу на впливі офіційної доктрини на трансформацію народної традиції. У ширшому історико-науковому вимірі розвиток етномузикології України простежено в праці І. Довгалюк та Л. Добрянської (2021)

«Етномузикологія України на зламі ХХ–ХХІ століть (1991–2021): осередки, педагогіка, документування», де окреслено еволюцію підходів до документування фольклору від радянського періоду до сучасності, зокрема перехід від ідеологічно регламентованих моделей до наукового плюралізму. У цьому контексті методологічно значущим є дослідження А. Фурдичка (2017) «Сучасний стан зберігання музичної фольклорної спадщини України (1881–2017 рр.)», у якому узагальнено стан збереження музичної фольклорної спадщини й окреслено проблеми архівування та систематизації фольклорно-експедиційних матеріалів.

В означеному історико-культурологічному контексті науковий доробок С. Грици (2020) постає як репрезентативний приклад поєднання академічної точності та контрпозиції до ідеологічних умов. Її фундаментальна праця «Необрядовий фольклор західних регіонів України» узагальнює багаторічні експедиційні дослідження, демонструючи високий рівень фіксації музичного матеріалу, увагу до регіонально-жанрової специфіки та прагнення до максимальної фіксації автентичності. Конкретні аспекти польової діяльності дослідниці висвітлено в роботі О. Дудар (2012) «Фольклорні експедиції Софії Грици на Хмельницькому Поділлі», де проаналізовано експедиції на Хмельницькому Поділлі, що характеризуються системністю збору матеріалу та глибоким зануренням у локальну традицію. Вагомий внесок в осмислення наукової спадщини С. Грици здійснив її колега А. Іваницький (2012) у праці «Фольклористичний доробок Софії Йосипівни Грици», окресливши її роль у формуванні джерельної бази української етномузикології та проаналізувавши «польові зошити» як важливий інструмент інтерпретації фольклорного матеріалу. Інституційний та педагогічний вимір діяльності дослідниці відображено в праці «Музикознавча школа Софії Грици» Т. Рудої та Н. Широкової (2008), де простежено процес формування наукової школи та методологію підготовки нових поколінь фольклористів. Жанрово-аналітичний аспект наукового доробку С. Грици розкрито в публікації М. Скаженик (2021) «Поэзаобрядові співи українців у записах та коментарях Софії Грици». Також узагальнювальну оцінку наукової діяльності С. Грици висвітлено у колективній праці М. Хая, І. Романюк, О. Дудар (2022) «Науковий доробок видатної мистецтвознавиці в оцінках її сучасників та учнів», де підкреслено її системоутворювальну роль у розвитку української етномузикології. Отже, у межах окресленого контексту діяльність С. Грици постає як важливий перехідний етап між ідеологізованою моделлю фольклористики радянського періоду та сучасною науковою парадигмою.

Отже, вектор цього дослідження спрямований на осмислення фольклорно-експедиційної практики другої половини ХХ століття як складного явища, сформованого під впливом ідеологічних настанов радянського періоду та водночас зорієнтованого на науково достовірну фіксацію народної традиції. У цьому контексті діяльність С. Грици варто розглядати як репрезентативну модель поєднання академічної методології з адаптаційними стратегіями дослідника.

Виклад матеріалу дослідження

Загальновідомо, що систематичні польові дослідження дають змогу здійснювати комплексну фіксацію локальних традиційних пісенних культурних

практик: аудіо- та відеозапис співу, нотування музичного матеріалу, опис виконавських манер, класифікацію жанрово-стильових особливостей, а також збір контекстуальних даних про соціальні умови функціонування музичного фольклору. Фольклорно-експедиційна практика забезпечує збереження унікальних інтонаційних рудиментарних моделей співу, пластичних мелодичних формул, темброво-акустичних характеристик виконавців певного традиційного локусу й інших важливих компонентів, що неможливо відтворити лише за письмовими джерелами (Вовк, 2013).

Упродовж останніх двох століть здійснюється активна фольклорно-експедиційна дослідницька діяльність з метою фіксації та збереження зразків локальних пісенних традицій України. Фольклорно-експедиційна практика є основою здійснення фіксації локальних музичних традицій ще з кінця XVIII століття, що представлено на теренах тодішньої України діяльністю З. Доленги-Ходаковського, Г. Сковороди та інших. А. Іваницький (2014) зазначає: «У музично-етнографічній польовій роботі простежуються два почергові етапи. Від кінця XVIII і до початку XX століття збирання й публікація народних мелодій зводилися до накопичення записів. На цьому етапі провідною була популяризація фольклорної культури. Видавалися мелодії, зібрані здебільшого під час випадкових контактів зі співаками, публікації були орієнтовані на смаки освічених верств» (с. 11). Серед дослідників фольклористів другої половини XIX ст. – М. Максимович, О. Потебня, С. Венгрженівський; першої половини XX століття – Ф. Колесса, К. Квітка, Леся Українка, які здійснили фундаментальний внесок у дослідження пісенної творчості України та заклали підвалини вітчизняної фольклористики. А. Іваницький (2014) наголошує: «Наприкінці XIX – поч. XX століть формується науково-етнографічний напрям вивчення та збирання народної музики. Принциповою рисою нової методології стає етногеографічне розгрупування ..., справжню наукову вагу мають регіональні обстеження фольклору» (с. 12).

Починаючи із середини XX століття активною фольклорно-експедиційною діяльністю та дослідженням локальних пісенних традицій займалися науковці-фольклористи – С. Грица, О. Дей, О. Правдюк, А. Іваницький, В. Матвієнко, М. Пазяк, Л. Яценко й інші в межах програми Інституту фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського УРСР в умовах цензури з боку державних ідеологічних інституцій. Варто зазначити, що «в часи радянського ідеологічного поневолення, паралельно з становленням і дослідженням штучного жанру псевдофольклору, не вщухає незаангажоване вивчення та збереження істинної української традиційної пісенної творчості, яку здійснюють науковці-етномузикологи та співробітники Інституту фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського УРСР, серед яких О. Правдюк, С. Грица, А. Іваницький, Р. Кирчів та інші» (Овчаренко, 2023, с. 273). Науковці-фольклористи ІМФЕ в межах дозволеного все ж здійснювали фіксацію пісенних зразків, що притаманні українському традиційному співу та відзначалися високою архаїчністю, самобутніми вокально-інтонаційними моделями й неповторною локальною стилістикою, у тому числі і релігійного тематизму, на відміну від «псевдофольклору». Фольклорно-експедиційна практика відбувалася в складних умовах ідеологічного контролю, характерного для культурної політики СРСР. Тематика зібраного матеріалу

нерідко підлягала регламентації, а окремі жанри або тексти – передусім історичні пісні чи твори релігійної тематики – могли обмежуватися в публікації або залишатися лише в архівних фондах фольклористів. Водночас створювалися жанри чи твори, що мали ознаки народного, але конструювалися з урахуванням ідеологічних норм (тобто «фольклор, узаконений владою»). Це охоплювало панегірики, колективні пісні, пісні «про партію», про трудову службу, героїчно-будівельні мотиви. Інституційна фольклорно-експедиційна діяльність у 50–80-х роках була подвійною: з одного боку, вона сприяла збереженню та розвитку народної культури, створенню архівів, освіті фольклористів; з іншого – була підпорядкована ідеологічним обмеженням і цензурі, що спотворювало матеріал й обмежувало повноту бачення.

У період 1950–1980 років фольклорно-експедиційна діяльність була ключовим інструментом вивчення народної культури: збору усної поезії, пісень, казок, обрядів, діалектів, етнографічних описів. Водночас в умовах СРСР ці діяльності перебували під пильною увагою центру партійних і державних інституцій, які регламентували, які теми «дозволені», а які «небажані», як має бути «інтерпретований» фольклор, з метою відповідності ідеалам соціалістичного реалізму, комуністичного періоду, міжнародної солідарності тощо. Цензура торкалася не лише тексту і тематики, але й самих дослідників, методів, місць проведення експедицій, архівування й публікації матеріалу. У пріоритеті були фольклорні теми, що висвітлювали революцію, класову боротьбу, трудову етику, підкорення природи, інтернаціоналізм, що широко підтримувалися. Наприклад, пісні про колгосп, трудову славу, досягнення в будівництві – матеріали, що могли бути наповнені «прогресивним», «комуністичним» змістом, часто порушували в експедиціях. Ідеологія вимагала, щоб акцент був на класових рисах, міжнародному братерстві, героїчному минулому радянського народу. Теми, що могли підкреслити національне відмінне, релігійні вірування, забобони, міфи або фольклорні прояви, що не вкладалися в офіційну ідеологію, часто або замовчували, або інтерпретували через радянську призму. Експедиції, добір матеріалів та їх публікацію контролювали через партійні комітети, редакційні ради, видавництва, інколи через Академії наук та фольклорні інституції. Матеріал, який міг бути розцінений як «буржуазно-націоналістичний», «релігійний», «забобонний» підлягав редагуванню, вилученню або заміні. Матеріал, що стосувався релігійних практик, вірувань, обрядів старообрядців, міг викликати підозру чи цензурний тиск, адже релігія як така часто була маргіналізована або ж відображена лише в символічній, історичній перспективі, без акценту на практичних віруваннях й обрядовості.

Здійснювали попередній відбір тематик експедицій, коли планували, куди відправляти експедиційні групи, установлювали «безпечні» тематики: здійснювати записи локальних пісень, казок, обрядових матеріалів, але без гострих або критичних елементів. Обмежували в складі експедицій участь «експертів-цензорів», іноді представників партійних чи культурних установ, які могли втручатися в добір, запис або інтерпретацію. Здійснювали редагування та модифікацію матеріалу під час публікації, вилучення релігійних елементів, заміну або «згладження» тексту, зміни в назвах, акцентуації, щоб узгодити з офіційною ідеологією. Проводили позакнижковий контроль, каральні санкції дослідникам,

які порушували межі, могли загрожувати відмовою в публікації, переслідуваннями, відрахуваннями або обмеженнями в кар'єрі. У 50–60-х роках після смерті Й. Сталіна певне послаблення сприяло широкому поверненню інтересу до фольклору як частини національної культури; з'явилися більш сміливі записи місцевих легенд, казок, традицій, обрядів. Але і тоді межі залишалися встановленими.

У застійні 70–80-ті роки цензура стискала тематику, спостерігалася риторика в партійних директивах, що контроль за культурою має бути «стабільним», без «перегинів». Матеріали, що могли розпалити національні почуття, критику влади чи релігійність, часто ігнорували або цензурувалися. Деякі фрагменти фольклору, які містили релігійні мотиви, критичні оцінки, локальні легенди, обрізані або змінені. Це призвело до втрати автентичних шарів народної культури. Матеріали не збиралися або не зберігалися всі, або ж доступ до них був обмежений; архіви могли залишатися закритими. Частина записів залишилась у рукописах, непридатна до публікації через цензурні проблеми. Дослідники самі уникали тем, які могли викликати негативну реакцію. Іноді змінювали формулювання, контекст, інтерпретували легенди чи вірування так, щоб відповідати ідеології. Однак у період 70–80-х років ХХ століття фольклористам ІМФЕ ім. М. Рильського вдалося зафіксувати автохтонних носіїв автентичного фольклору локальних пісенних традицій Полісся, Поділля, Наддніпрянщини, Буковини, Східної Галичини, Слобожанщини, Бессарабії та інших етнокультурних регіонів України. Респонденти були головними носіями репертуару, зберігали та відтворювали старожитні мелодичні форми, архаїчні багатоголосні моделі, своєрідні ритміко-інтонаційні формули з локальним традиційним голосоведенням. Аналізуючи наукову спадщину С. Грици у царині трансформації кобзарсько-лірницької виконавської традиції, зокрема думового епосу, Н. Брояко та Б. Водяний (2021) наголошують: «С. Грица також відзначає типологічність зазначених трансформаційних процесів у ХХ столітті. Здійснивши системний і багаторівневий аналіз народної творчості у контексті середовища його побутування, дослідниця виявила сталі і змінні риси твору, розкрила причинно-наслідкові зв'язки між художнім продуктом та об'єктивними умовами, які впливають на його природу та еволюцію, розкрила динаміку і структурні функції фольклору у різних типах середовища. Відзначаючи вплив урбанізованого середовища на диференціацію комунікативних ланок за схемою К. Шеннона («творець – виконавець – реципієнт»), С. Грица виявляє зростання попиту на музичний продукт реципієнтом за межами замкнутого середовища і, як наслідок, зростання впливу виконавця» (с. 78).

Отже, в умовах соціокультурної динаміки ХХ століття (глобалізаційних викликів, зміни культурних практик і трансформації системи цінностей) особливої значущості набула проблема збереження нематеріальної культурної спадщини локальних пісенних традицій етнокультурних регіонів України. Зазначені тенденції зумовили модифікацію традиційних форм функціонування фольклору, що спричиняли поступове руйнування наявних мелогеографічних, етногенетичних та виконавських ареалів, а також істотно вплинули на трансформаційні процеси у пісенних автентичних пластах в межах традиційного фольклору (Ovcharenko, 2021).

Уже в період незалежності України науковці-фольклористи публікують праці, на основі матеріалів власних архівів, записи яких відбувалися у різні періоди

ди радянського ідеологічного поневолення та піддавалися цензурі. Свідченням того часу є записане 22 липня 2021 року інтерв'ю із С. Грицою – видатною фольклористкою, славісткою, етномузикологинєю, докторкою мистецтвознавства, професоркою, членкинею-кореспонденткою Академії мистецтв Національної академії наук України (фото 1).

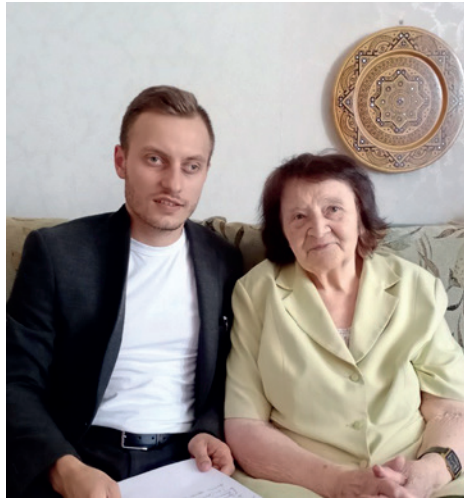

Фото 1. Святослав Овчаренко, автор статті, та

Софія Грица, доктор мистецтвознавства, професор, член-кореспондент АМ НАН України

(05.12.1932-05.03.2022)

Наведемо найбільш значущі фрагменти інтерв'ю. Автор (О. С.): Софіє Йосипівно, як у радянський час відбувалися фольклорні експедиції співробітників Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України?

Софія Грица:

– То були непрості часи. Ми їхали в експедицію з великою цікавістю до живої традиції, але водночас мусили пам'ятати, що над усім тим стояла певна ідеологічна рамка. Формально ніхто нам не казав: «того не записуйте», але кожен розумів, що деякі речі можуть бути небажані для офіційного друку. Тому ми старалися працювати дуже обережно, але сумлінно. Коли приїжджали до села, то перш за все треба було знайти контакт з людьми. Бо люди дивилися трохи з насторогою: хто ми, звідки, нащо то нам ті пісні? І я завжди казала: «Ми хочемо, аби те, що ви знаєте, не пропало». І знаєте, як люди відчували щирість, то вже потім могли співати годинами.

Автор (О. С.):

– Якою мірою відчувався ідеологічний контроль?

Софія Грица:

– Та певно, що відчувався. Бо ж треба розуміти, що фольклорист у той час мусив ходити поміж двома світами. З одного боку – наука, яка потребувала

правдивого запису традиції, а з другого – ідеологічна машина, яка дуже пильнувала, аби нічого «неблагонадійного» не потрапило до офіційних публікацій. Коли ми їхали у село, то для людей ми були просто дослідниками народної культури, а для різних адміністративних структур – представниками академічної установи, які мали би показати «радянське народне мистецтво». Але в реальності традиція була значно глибша і складніша.

Автор (О. С.):

– Чи легко було записувати автентичний матеріал?

Софія Грица:

– Не завжди. Бо традиція – то не річ, яку можна просто «взяти». Треба було сидіти з людьми, слухати їхні оповіді, інколи й цілий вечір провести, перш ніж вони зважаться заспівати щось давніше. Дуже часто найцінніші речі звучали вже тоді, як людина розговориться. І дуже часто так виходило, що найцінніші речі – старі балади або обрядові пісні – звучали вже під кінець нашої зустрічі. Коли людина відчувала, що перед нею не якийсь чиновник чи перевіряючий, а хтось, кому справді цікаво почути і зрозуміти ту традицію. Тоді вона каже: «А знаєте, ще моя бабця співала таку пісню...», – і починає співати. І ти розумієш, що то справжній скарб.

Автор (О. С.):

– Чи були тексти, які викликали певні труднощі через цензуру?

Софія Грица:

– Були, звісно. Особливо історичні пісні або релігійні колядки. Ми їх записували, бо розуміли, що то частина традиції. Але не завжди могли їх відразу публікувати. Деякі речі залишалися в архівах. Ми собі думали: прийде час і вони заговорять. І, на щастя, так і сталося.

Автор (О. С.):

– Якою була атмосфера серед дослідників під час експедицій?

Софія Грица:

– Дуже добра, знаєте. Попри всі труднощі, ми відчували велику спільність. Кожен розумів, що ми робимо справу, яка має значення не тільки для науки, але й для культури загалом. Коли ти відкриваєш новий варіант давньої балади чи записуєш унікальну манеру співу – то є велика радість для дослідника. І ще скажу одну річ: фольклор у селі ніколи не існував як музейний експонат. Він жив у людях, у їхніх спогадах, у святкуваннях, у звичайному житті. Тому ми старалися не просто записати текст чи мелодію, а зрозуміти той ширший контекст, як та пісня звучить у житті громади.

Автор (О. С.):

– Як Ви сьогодні оцінюєте значення тих записів?

Софія Грица:

– Думаю, що вони мають дуже велику вагу. Бо багато носіїв традиції вже відійшли, а разом з ними могли би відійти й ті пісні. Те, що ми тоді записали, сьогодні є безцінним джерелом. І коли я слухаю ті старі записи, то маю відчуття, що знову повертаюся у ті села, де звучав справжній голос традиції. Бо фольклор – то не тільки пісня. То пам'ять, досвід і душа народу. І наше завдання було – тихо, без зайвого галасу ту пам'ять зберегти (С. В. Овчаренко, особисте спілкування, 22 липня 2021).

Наведені спогади С. Грици виразно ілюструють специфіку фольклорно-експедиційної практики другої половини ХХ століття, у межах якої польові дослідження були не тільки методом наукової фіксації традиційної культури, а й важливим механізмом її збереження. Досвід дослідниці С. Грици засвідчує, що результативність запису автентичного матеріалу значною мірою залежала від здатності фольклориста налагодити довірливу комунікацію з носіями традиції, зрозуміти контекст їхнього життєвого досвіду й створити атмосферу відкритого культурного діалогу. Саме така форма польової взаємодії, як зазначала С. Грица, сприяла виявленню глибинних пластів усної традиції – давніх баладних сюжетів, обрядових пісень і локальних виконавських манер, які нерідко відкривалися дослідникам лише в процесі тривалого спілкування з інформантами.

У ширшому науковому вимірі подібні свідчення дають змогу розглядати фольклорно-експедиційну практику як важливий інструмент збереження та документування локальних культурних традицій у період інтенсивних соціокультурних трансформацій ХХ – першої чверті ХХІ століть. В умовах урбанізаційних процесів, модернізації сільського середовища й ідеологічних обмежень радянського періоду саме польові записи забезпечили фіксацію значного масиву автентичних зразків народної творчості, що сьогодні становлять вагомий частину наукових архівів і слугують підґрунтям для подальших етномузикологічних і фольклористичних досліджень. Отже, експедиційна діяльність постає не лише як метод емпіричного збирання матеріалу, але й як культурно-охоронна практика, спрямована на збереження регіональної своєрідності української фольклорної традиції.

Варто зауважити, що фольклорно-експедиційна практика С. Грици здійснювалася в умовах радянської культурної політики, що передбачала певні ідеологічні межі у сфері музичної україністики. У цих обставинах діяльність науковців-фольклористів поєднувала два взаємопов'язані завдання: з одного боку, здійснення об'єктивної наукової фіксації автентичної традиції, а з іншого – необхідність врахування цензурних та ідеологічних обмежень, які впливали на відбір матеріалів, їх інтерпретацію та подальшу публікацію. Попри такі обставини, експедиційна робота С. Грици була спрямована на максимально повне документування живої традиції, що зберігалася в середовищі носіїв народної музичної культури.

Особливістю польової методики дослідниці була орієнтація на безпосередній контакт з інформантами та занурення в соціокультурний контекст функціонування фольклору. Важливим складником експедицій було встановлення довірливого діалогу з носіями традиції, що давало змогу фіксувати не лише тексти та мелодії пісень, але й ширший культурний контекст їх побутування – обрядові ситуації, локальні виконавські традиції, особливості багатоголосся, темброву специфіку співу. Завдяки такому підходу дослідниці вдалося зафіксувати значний масив архаїчних пісенних зразків, що зберігалися в пам'яті старших поколінь сільських респондентів (інформантів).

Отже, діяльність С. Грици у сфері фольклорно-експедиційних досліджень посідає важливе місце у розвитку української етномузикології другої половини ХХ – початку ХХІ століть. Працюючи в системі академічних інституцій, зокрема в Інституті мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, у Київському національному університеті культури і мистецтв,

дослідниця брала активну участь у польових експедиціях, спрямованих на фіксацію та збереження традиційної пісенної культури різних етнокультурних регіонів України. Її діяльність була пов'язана з комплексним документуванням музично-фольклорного матеріалу, що охоплювало аудіозаписи виконавських зразків, нотування мелодій, аналіз інтонаційних моделей та опис локальних виконавських манер народного співу. С. Грица залишила вагомий науковий спадок, що потребує подальшого осмислення.

Висновки

Отже, у ході дослідження встановлено, що фольклорно-експедиційна практика другої половини ХХ століття була ключовим інструментом фіксації, систематизації та збереження музичного фольклору, забезпечуючи комплексне документування локальних пісенних традицій у їх природному середовищі функціонування. Водночас з'ясовано, що в умовах радянської культурної політики ця діяльність була суттєво обмежена ідеологічним контролем, який регламентував тематику, відбір та публікацію зібраного матеріалу, що зумовлювало його часткову трансформацію або маргіналізацію.

Доведено подвійний характер фольклорно-експедиційної практики, яка, з одного боку, сприяла інституціоналізації етномузикології та формуванню наукової джерельної бази, а з іншого – функціонувала в межах цензурних обмежень, що вимагало від дослідників вироблення гнучких адаптаційних стратегій. Попри це науковцям вдалося зафіксувати значний корпус автентичного фольклору, включно з архаїчними жанрами, які нерідко залишалися поза офіційним обігом і зберігалися в архівних або приватних зібраннях.

Установлено, що визначальним чинником ефективності польових досліджень була здатність дослідника до встановлення довірливої комунікації з носіями традиції, що забезпечувало доступ до глибинних, менш цензурованих пластів народної культури. У цьому контексті діяльність С. Грици репрезентує показову модель поєднання наукової об'єктивності з адаптацією до ідеологічних умов, орієнтовану на максимально повну фіксацію живої традиції та збереження її регіонально-стильової специфіки.

Аналіз фольклорно-експедиційної практики С. Грици дає можливість глибше зрозуміти взаємодію між науковим пізнанням і соціокультурними обмеженнями радянського періоду. Узагальнено, що фольклорно-експедиційна практика виконувала не тільки наукову, а й культуроохоронну функцію, спрямовану на збереження нематеріальної культурної спадщини в умовах інтенсивних соціокультурних трансформацій.

Виявлено, що ідеологічний тиск призводив до втрати або модифікації окремих елементів фольклору, передусім релігійного та національного змісту. Уперше до наукового обігу введено інтерв'ю із С. Грицою, що дало змогу реконструювати практичні механізми фольклорно-експедиційної діяльності в умовах ідеологічних обмежень.

Перспективи подальших досліджень полягають у системному вивченні наукового доробку та архівних фольклорних записів окремих дослідників, зокрема

матеріалів, що тривалий час перебували в закритих фондах; у цифровій репрезентації, науковій реконструкції цензурованих або вилучених елементів традиції та інтеграції цих джерел у сучасний етномузикологічний і фольклористичний дискурс.

Список бібліографічних посилань

- Брояко, Н., & Водяний, Б. (2021). Бандурне виконавство у контексті трансформаційних процесів української народної інструментальної культури ХХ – початку ХХІ століть. В *Zinovii Shtokalko: vid kobzarskykh tradytsii do bandurnoho suchasnoho styliu* (с. 73–96). Baltija Publishing. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-171-8-4>
- Вовк, М. П. (2013). Практика вивчення фольклору у класичних університетах радянської доби (1950 – 1980-х рр.). *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 16. Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики*, 20(30), 50–55. <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/14396>
- Грица, С. Й. (2020). *Необрядовий фольклор західних регіонів України*. Ліра-К.
- Довгалюк, І., & Добрянська, Л. (2021). Етномузикологія України на зламі ХХ–ХХІ століть (1991–2021): осередки, педагогіка, документування. *Проблеми етномузикології*, 16, 5–23. <https://doi.org/10.31318/2522-4212.2021.16.249638>
- Дудар, О. О. (2012). Фольклорні експедиції Софії Грици на Хмельницькому Поділлі. *Музична україністика: сучасний вимір*, 8, 53–58.
- Іваницький, А. (2012). Фольклористичний доробок Софії Йосипівни Грици. *Музична україністика: сучасний вимір*, 8, 13–21.
- Іваницький, А. (2014). *Польові зошити. Фольклористичні розвідки. Рецензії*. Нова Книга.
- Овчаренко, С. (2023). Жанр «радянський фольклор» як метод гомогенізації української культури ХХ століття. *Культурологічний альманах*, 2, 269–275. <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2023.2.37>
- Руда, Т., & Широкова, Н. (2008). Етномузикознавча школа Софії Грици. *Народна творчість та етнографія*, 3, 8–15.
- Скаженик, М. (2021). Позаобрядові співи українців у записах та коментарях Софії Грици. *Проблеми етномузикології*, 16, 116–117.
- Фурдичко, А. О. (2017). Сучасний стан зберігання музичної фольклорної спадщини України (1991–2017 рр.). *Мистецтвознавчі записки*, 32, 304–315.
- Хай, М., Романюк, І., & Дудар, О. (2022). Науковий доробок видатної мистецтвознавиці в оцінках її сучасників та учнів. *Народна творчість та етнологія*, 2(394), 119–131. <https://doi.org/10.15407/nte2022.02.119>
- Ovcharenko, S. (2021). Content modification of traditional Ukrainian choruses during the soviet ideological pressing (1917–1991) and the present. In *Modern Ukrainian musicology: from musical artifacts to humanistic universals* (pp. 358–373). Baltija Publishing. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-072-8-18>

References

- Broiako, N., & Vodiany, B. (2021). Bandurne vykonavstvo u konteksti transformatsiinykh protsesiv ukrainskoi narodnoi instrumentalnoi kultury XX – pochatku XXI stolit [Bandura

performance in the context of transformations of Ukrainian popular instrumental culture of the 20th – the beginning of the 21st century]. In *Zinovii Shtokalko: vid kobzarskykh tradytsii do bandurnoho suchasnoho styliu* [Zinovii Shtokalko: From kobzar traditions to bandura modern style] (pp. 73–96). Baltija Publishing. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-171-8-4> [in Ukrainian].

- Dovhaliuk, I., & Dobrianska, L. (2021). Etnomuzykoloheia Ukrainy na zlami XX–XXI stolit (1991–2021): oseredky, pedahohika, dokumentuvannia [Ethnomusicology of Ukraine at the turn of XX–XXI centuries (1991–2021): Centers, pedagogy, documentation]. *Problems of Music Ethnology*, 16, 5–23. <https://doi.org/10.31318/2522-4212.2021.16.249638> [in Ukrainian].
- Dudar, O. O. (2012). Folklorni ekspedytsii Sofii Hrytsy na Khmelnytskomu Podilli [Folklore expeditions of Sofia Hrytsa in Khmelnytskyi Podillia]. *Muzychna ukrainistyka: suchasnyi vymir*, 8, 53–58 [in Ukrainian].
- Furdychko, A. O. (2017). Suchasnyi stan zberihannia muzychnoi folklornoi spadshchyny Ukrainy (1991–2017 rr.) [The current state of the storage of folklore music heritage of Ukraine (1991–2017 years)]. *Notes on Art Criticism*, 32, 304–315 [in Ukrainian].
- Hrytsa, S. Y. (2020). *Neobriadovi folklor zakhidnykh rehioniv Ukrainy* [Non-ritual folklore of the western regions of Ukraine]. Lira-K [in Ukrainian].
- Ivanytskyi, A. (2012). Folklorystychnyi dorobok Sofii Yosypivny Hrytsy [Folkloristic achievements of Sofia Iosypivna Hrytsa]. *Muzychna ukrainistyka: suchasnyi vymir*, 8, 13–21 [in Ukrainian].
- Ivanytskyi, A. (2014). *Polovi zoshyty. Folklorystychni rozvidky. Retsenzii* [Field notebooks. Folkloristic explorations. Reviews]. Nova Knyha [in Ukrainian].
- Khai, M., Romaniuk, I., & Dudar, O. (2022). Naukovyi dorobok vydatnoi mystetstvoznavytsi v otsinkakh yii suchasnykiv ta uchniv [Scientific Heritage of an Outstanding Art Historian in the Appraisals of her Contemporaries and Followers]. *Folk Art and Ethnology*, 2(394), 119–131. <https://doi.org/10.15407/nte2022.02.119> [in Ukrainian].
- OVcharenko, S. (2021). Content modification of traditional Ukrainian choruses during the soviet ideological pressing (1917-1991) and the present. In *Modern Ukrainian musicology: from musical artifacts to humanistic universals* (pp. 358–373). Baltija Publishing. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-072-8-18> [in English].
- OVcharenko, S. (2023). Zhanr "radianskyi folklor" yak metod homohenizatsii ukrainskoi kultury XX stolittia [Genre of "soviet folklore" as a method of homogenizing ukrainian culture of the 20th century]. *Culturological almanac*, 2, 269–275. <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2023.2.37> [in Ukrainian].
- Ruda, T., & Shyrokovna, N. (2008). Etnomuzykoznavcha shkola Sofii Hrytsy [Ethnomusicological school of Sofia Hrytsa]. *Folk Art and Ethnology*, 3, 8–15 [in Ukrainian].
- Skazhenyk, M. (2021). Pozaobriadovi spivy ukraintsiv u zapysakh ta komentariakh Sofii Hrytsy [Extra-ritual singing of Ukrainians in the recordings and comments of Sofia Hrytsa]. *Problems of music ethnology*, 16, 116–117 [in Ukrainian].
- Vovk, M. P. (2013). Praktyka vvychennia folkloru u klasychnykh universytetakh radianskoi doby (1950 – 1980-kh rr.) [The practice of studying folklore in classical universities of the Soviet era (1950s – 1980s)]. *Scientific journal of the National Pedagogical University named after M. P. Dragomanov. Series 16: Creative personality of the teacher: problems of theory and practice*, 20(30), 50–55. <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/14396> [in Ukrainian].

SOFIA HRYTSA'S FOLKLORE AND FIELDWORK PRACTICE: BETWEEN THE SCIENTIFIC DOCUMENTATION OF TRADITION AND IDEOLOGICAL CONSTRAINTS

Sviatoslav Ovcharenko

*Doctor of Philosophy in Cultural Studies,
Senior Lecturer at the Department of Musical Arts;
ORCID: 0000-0003-1855-9358; e-mail: ovcharenko-svyatoslav@ukr.net
Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, Ukraine*

Abstract

The purpose of the article is to analyse and identify the distinctive features of folklore fieldwork in the second half of the 20th century, focusing on the interplay between the scientific documentation of musical folklore and ideological constraints (using the work of S. Hrytsa as a case study). **The research methodology** is based on the application of the historical-cultural method (to analyse the development of folklore studies in the context of socio-cultural transformations and the influence of Soviet ideology on expeditionary activities), the comparative method (to contrast approaches from different periods and academic traditions), the interview method (the author's interview with S. Hrytsa to reconstruct working conditions and censorship restrictions), as well as the analytical method (to examine the interplay between scientific objectivity and ideological control). **The scientific novelty** lies in the publication of the author's interview with S. Hrytsa, which enables the reconstruction of the practical mechanisms of folklore fieldwork under conditions of ideological restrictions. The interview is interpreted as a source of oral history that reveals informal strategies for preserving authentic folklore. **Conclusions.** S. Hrytsa's folklore-expeditionary activities were not only a tool for the empirical collection of material, but also an important cultural preservation practice aimed at safeguarding musical folklore amidst the intense socio-cultural changes of the second half of the 20th century. It has been established that, despite strict ideological restrictions, researchers managed to record a substantial body of authentic song examples, including archaic genres, which were often not subject to official publication and were preserved in private archives. It is concluded that the folklore-expeditionary practice of the period under study was twofold in nature: on the one hand, it contributed to the institutionalisation and development of ethnomusicology, whilst on the other, it operated under conditions of ideological pressure, which required researchers to devise adaptive strategies.

Keywords: musical culture; Sofia Hrytsa; musical folklore; folklore expedition; local traditions; ideological censorship; folklore tradition

Надійшла: 16.02.2026; Прийнято: 23.03.2026;
Статтю вперше опубліковано онлайн: 29.05.2026

This is an open access journal and all published articles are licensed under a Creative Commons «Attribution» 4.0.